

המצוות בפדשה

המצוות בפרשת השבוע - הלכה ואגדה

"כל העושה בו מלאכה יומת" - מלאכות שבת [בישול]

טעמי המצוות וגדריהם מספר החינוך

משאוי אבל האדם לא יעשה שום מעשה בידיו, ולכן לא יבוא עליו לעולם לא מלקות ולא מיתה וכו'.

משרשי מצוה זו שנהיה פנויים מעסקינו לכבוד היום, לקבוע בנפשתינו אמונת חדוש העולם שהיא חבל המושכת כל יסודי הדת. ונזכור ביום אחד בכל שבוע ושבוע שהעולם נברא בששה ימים חלוקים ובשביעי לא נברא דבר, ובכל יום ויום נבראו ענינים חלוקים להורות על הרצון הפשוט, שלא כדעת המתפלספים הנמאסים לנו בדעתם זה שחושבין לאמר שעם היותו ברוך הוא היה הכל. ובמנוחתינו בשביעי זכר לנו בחדושו של עולם, כי כשישבתו בני אדם כולם ביום אחד בשבוע וישאל כל שואל מה עילת זאת המנוחה, ויהיה המענה כי ששת ימים עשה ה' וגו' [שמות כ', י"א], כל אחד יתחזק מתוך כך באמונה האמיתית.

ומלבד זכירת חדוש העולם יש בו זכירת נס מצרים. שהיינו עבדים שם ולא היינו יכולים לנוח בעת חפצנו במנוחה. והאל הצילנו מידם וצונו לנוח בשביעי, ועל כן זכר במשנה תורה זה השורש השני שיש לנו במנוחה. ואמר שם [דברים ה', ט"ו] במצוות שבת וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים וגו', על כן צוה ה' אלהיך לעשות את יום השבת.

מצוה ל"ב - שלא לעשות מלאכה בשבת

גדר המצווה - שלא לעשות מלאכה ביום השבת אנחנו, ולא נניח לעשות לבנינו ועבדינו ובהמותינו, שנאמר [שמות כ', י'] לא תעשה כל מלאכה וגו'. ואין ספק כי אף על פי שהכתוב הוציא איסור המלאכה בנו ובבנים ובעבדים ובבהמות בלאו אחד. שאין הענין שוה, כי העושה מלאכה בגופו יתחייב מיתת בית דין אם הוא מזיד, ובמלאכת אחרים אף על פי שמוזהר עליהם בלאו לא יתחייב עליהן אפילו מלקות, שאין מלקות לעולם במעשה אחרים.

ומלשון הרמב"ם זכרוננו לברכה [הל' שבת פ"כ ה"ב] משמע שהוא סובר כי הלאו הזה דלא תעשה כל מלאכה אתה וגו' ובהמתך יבוא למחמר אחר בהמתו, וכגון שחורש בה וכלי המחרישה בידו, דאילו במחמר לבד לפי דעתו אין בו אלא איסור עשה, ועל כן אמרו בגמרא [שבת דף קנ"ד ע"א] לפי דעתו שזה הלאו דמחמר הוא לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין, כלומר שאדם נהרג על זה ואין לוקין עליו.

והרמב"ן זכרוננו לברכה [בהשגותיו לשורש י"ד] יתפוש עליו הרבה בפירושו זה, ואמר כי לאו זה של מחמר אינו אלא בהולך אחר בהמתו הטעונה

נידונים הלכתיים מהמנחת חינוך ועוד

והוא שיעור בהכנתו לאכילה, ויש להסתפק, האם הגדר שווה למתכות ויהיה גדרו ריכוך המאכל, ושיעור מאב"ד יהיה רק סימן לריכוך בדרגה מספיקה, או שנאמר שבזה אין הגדר "ריכוך", אלא "תיקון המאכל לאכילה".

ומצאתי בתשובות הגאונים סימן ס"ב, שהשוו מתכות לפירות, ונראה מדבריהם שגדרם שווה, והוא "ריכוך" כהצד הראשון - "והא דאמר רב אחא בריה דרב עוא האי מאן דשדא סוכתא לאתונא חייב משום מבשל וכו', והבישול הוא לחלוח דבר מקושר ויבש כמו פירות עקושין ומקושרין שמתבשלין באש ומתפתחין ורכין וכיון שהחרש העשוי מן האדמה רפה הוא והאש מקשה הוא שלא כתורת בישול נצרך להגיד לנו שאע"פ כן יש בו משום מבשל ואף על גב דלשורוי מאנא קא מיכוון שהוא קישויו וחיזוקו מירפא ראפי מאנא מן נורא כתורת בישול והדר קאמיט".

אך גדר זה מוקשה מכמה פנים:

א) בשבת מ"ב נאמרו שתי לשונות, לגבי מלח, האם הוא מקלי הבישול ומתבשל אף בכלי שני, או שהוא קשה לבישול כבשר שור, ואף בכלי ראשון אינו מתבשל. והנה, אם נימא שהגדר הוא ריכוך [ושיעור מאב"ד לפי"ז על כרחך הוא שיעור בדרגת הריכוך] הרי זה ניתן לבדיקה, שאם נעשה רך כשיעור רכות של מאכלים המבושלים כמאב"ד, בשליש בישול [או בחצי בישול להרמב"ם], נדע שנעשה בו בישול. ועל כרחך שהבישול הוא שינוי בטבע וצורת החומר, שפעמים אף אי אפשר להבחין בו.

ב) בחימום מים משמע מלשון הרמב"ם שיש בו חיוב מן התורה, והרי אין בזה ריכוך כלל.

ג) באפיית הפת - לכאורה הוא הקשיית דבר רך, שבתחילה הוא בצק רך, ואח"כ נעשה לחם קשה.

ונראה לומר שענין ה"ריכוך" שנאמר כאן הוא - הפרדת חלקי החומר

כמה סוגי בישול

כתב הרמב"ם שבת ט" - "האופה כגרוגרת חייב, אחד האופה את הפת או המבשל את המאכל או את הסממנין או המחמם את המים הכל ענין אחד הוא, שיעור המחמם את המים כדי לרחוץ בהן אבר קטן, ושיעור מבשל סממנין כדי שיהיו ראויין לדבר שמבשלין אותן לו".

ושם בהלכה ו' פירש את תולדות המלאכה - "המתוך אחד ממני מתכות כל שהוא או המחמם את המתכת עד שתעשה גחלת הרי זה תולדת מבשל, וכן הממסס את הדונג או את החלב או את הזפת והכופר והגפרית וכיוצא בהם הרי זה תולדת מבשל וחייב, וכן המבשל כלי אדמה עד שיעשו חרס חייב משום מבשל, כללו של דבר בין שריפה גוף קשה באש או שהקשה גוף רך הרי זה חייב משום מבשל".

בגדר המלאכה

בשבת ע"ד לגבי בישול במתכות אמרו - אמר רב אחא בר רב עירא האי מאן דשדא סיכתא לאתונא [שהשליך יתד לח לתנור חם ליבשו, שיתקשה] חייב משום מבשל. פשיטא, מהו דתימא לשרורי מנא קא מיכוין [לחזק הכלי, ואין כאן בישול], קא משמע לן דמירפא רפי [על ידי חום האור והמים שבתוכו יוצאין], והדר קמיט [ולאחר שיצאו מימיו קמיט מתקשה, וכי רפי ברישא הוי בישולן].

ומסוגיא זו משמע, שגדר הבישול במתכות הוא ריכוך, ומטעם זה סברו שאין לחייב על חיזוק וקישוי הכלי שזהו להיפך מפעולת בישול, ואף למסקנא, פירש רש"י שם, שהחיוב הוא על הריכוך שבתחילה [ודעת הרמב"ם יתבאר להלן].

והנה בבישול אוכל מצאנו, ששיעור בישולו לחיוב הוא בכמאכל בן דרוסאי,

"תיקון חשוב לבני אדם על ידי חום האש". והיינו שהתיקון החשוב לבני אדם נכנס לעצם גדר המלאכה [ואינו רק תנאי, כדי שתהיה מלאכה חשובה או דומיא דמשכן, כפי שביארנו לעיל] ולפי זה, רק התיקון הניכר לבני אדם הוא עצם המלאכה ואין לחייב כלל על שינויים שאינם נראים לעינינו. אך העומד לנגדנו בגדר זה הוא "מלח", דפליגי בזה, ומשמע שהנידון על בישולו הוא נידון בעומק חכמת הטבע, ובשינויים שאינם נראים].

בישול אחר בישול

משנה **שבת קמ"ה**- כל שבא בחמין [שנתבשל] מערב שבת שורין אותו בחמין בשבת [כדי שיהא נמוח] וכל שלא בא בחמין מערב שבת - מדיחין אותו בחמין בשבת [אבל לא שורין].

ומבואר בזה שכיון שכבר נתבשל מערב שבת [אף שנצטנן], שוב אין **בישול אחר בישול**.

ויש להקשות מדברי רש"י לעיל ל"ד- שאמרו בגמרא- מפני מה אמרו אין טומנין בדבר שאינו מוסיף הבל משחשכה גזרה שמא ירתיח, ופירש רש"י- גזירה שמא ימצא קדרתו שנצטננה כשירצה להטמינה, וירתיחנה תחילה, ונמצא מבשל בשבת.

והרי **ודאי** שקדירה המוטמנת בדבר שאינו מוסיף הבל, היא **מבשלת כבר** כל צרכה, ומכל מקום כתב רש"י שיש בזה משום מבשל⁵.

וכתב הרא"ש פרק ג' סימן י"א ביישוב הסתירה לדעת רש"י- " (מדרבנן) [מדברין] למדנו שאף בתבשיל שנתבשל ונצטנן שייך ביה בישול כיון שיש בו משקה והא דאמרינן כל שבא בחמין לפני השבת שורין אותו בחמין בשבת היינו דבר יבש כגון תרנגולתא דרבי אבא לקמן בפרק חבית".

וכן פסק הטור ש"ח לחלק בזה- "וה"מ שיש בישול אחר בישול בתבשיל שיש בו מרק אבל דבר יבש שנתבשל כבר מותר לשרותו בחמין בשבת דתנן כל שבא בחמין מלפני השבת פ"י שנתבשל כבר שורין אותו בחמין ומוקי לה בתרנגולת דר' אבא שנתבשלה כל צורכה והיתה יבשה".

אמנם יש כמה ראשונים שחולקים על זה וסוברים שאף בלח אין בישול אחר בישול.

בביאור החילוק בין לח ליבש

הנה יש להבין בטעם הדבר ש"אין בישול אחר בישול", ובזה נבוא להבין החילוק בין לח ליבש.

ולפי מה שנתבאר לעיל שצריך לבישול שני דברים, והיינו "שינוי החומר" ו"תועלת לבני אדם", אם חסר אחד מהם שוב אין לחייב על זה.

והנה **בדבר יבש**, גם השינוי וגם התועלת נשארים לאחר שנצטנן, שהרי עדיין ראוי לאכילה, ובמים שחיממם ונצטננו, התועלת מהחימום הראשון [לרחיצה, כדברי הרמב"ם- "כדי לרחוץ אבר קטן"] ודאי בטלה לגמרי⁶, ויש תועלת בחימום השני בדיוק כמו בחימום הראשון, אך השינוי [שיש גם במים איזה "ריכוך והפרדת חלקים", מלבד התועלת לבני אדם, כפי שנתבאר], יתכן שנשאר בהם אף לאחר צינונם.

ונראה שהראשונים שאמרו שאף בלח אין בישול אחר בישול, סוברים ששינוי זה נשאר בהם גם לאחר הצינון, וממילא אי אפשר לחייב על החימום השני, [אף שיש לו תועלת רבה, אך אין שינוי שהוא עצם הבישול].

אך הראשונים שמחייבים בזה סוברים- שהשינוי בטבעם חוזר לקדמותו כשמצטננים, ולכן יש בהם בישול אחר בישול, כיון שגם השינוי וגם התועלת נפסקו בהם, ובחימום השני חוזרים. ובזה מובן החילוק בין לח ליבש.

5. ועל כרחק הוא איסור דאורייתא, מדמקשה עלה אביי- אי הכי, בין השמשות נמי ניגזר, ואם נימא שבישול דבר המבושל אינו אלא מדרבנן, אי"כ בבין השמשות לא גזרו שבות.

6. ויש שרוצים לומר שנשארת גם תועלת במה שהורחתו ובוהו ראויים לשתיה יותר כמבואר בב"מ כ"ט, "כסא דחרשין [מכשפים] ולא כסא דפושרין והני מילי דלא צויץ [רתחן]". אך נראה שאינו נכון שהרי צוננים אפשר לשתותם, ועוד שצויץ היינו רתיחה שמעלה רתיחות [וגוף נכווה בזה] והוא יותר מ"יד סולדת בו" שנאמר בשבת.

7. וכן מפורש בדרשות הר"ן הדרוש השמיני- "וזה מבואר נגלה, כי המים כשהוחמו וקיבלו צורת החום, גם כי נתקררו, יקבלו החום שנית יותר בקלות, מפני שהחום הראשון חלחלו ודקדקו חלקיהם, ולכן יקבלוהו שנית בקלות יותר, וביחוד כאשר לא עמדו בקיריותם זמן רב".

מחיבורם¹, וידיעת דבר זה הוא מחכמת הטבע, ואינו ניכר בהכרח לעיני בני אדם. ובזה מבואר המחלוקת במלח, שנחלקו, אימתי נעשה "ריכוכו והפרדת חלקיו", אם בכלי שני או שאף לא בכלי ראשון. [וכן מה שמבואר בפוסקים שאין אנו בקיאים לידע איזה מאכלים הם קלי הבישול וחוששים על כולם שמא מתבשלים אף בכלי שני, יתבאר לפי זה, שאין דרך לבדוק זאת על ידי דרגת הריכוך הנראית לעינינו].

ולפי זה יתכן לומר, שאף במים נעשה שינוי כזה, של הפרדת חלקי החומר². וכן מה שהקשינו מאפיית פת, יש לפרש לפי זה, שאמנם בצק הוא רק מלחם בצורתו החיצונית, אך בחיבור חלקיו יתכן שהוא מקושר יותר [ואולי זהו הגורם שיקשה ללעסו יותר מפת].

שיטת הרמב"ם בגדר המלאכה

הרמב"ם שבת ט'- אחרי שהביא דין בישול במתכות, הוסיף בגדר המלאכה אף "להקשות דבר רך"- "כללו של דבר בין שריפה גוף קשה באש או שהקשה גוף רך הרי זה חייב משום מבשל". [ובביאור הסוגיא בדף ע"ד לשיטתו עיי' לח"מ שם].

ולשיטתו אי אפשר לפרש הגדר בבישול "ריכוך והפרדת חלקים".

ויש לפרש בדעתו שהגדר הוא שינוי צורת החומר לשני הצדדים, בין הרפיית הקשה ובין הקשיית הרך.

באוכלים- תלוי בשיעור הכנה לאכילה

הנה לפי גדרים אלו צריך ביאור מה דקיימא לן ששיעור הבישול לחיוב הוא בכמאכל בן דרוסאי, והרי זהו שיעור בהכנת המאכל לאכילה, ולפי הגדרים הנ"ל, היו צריכים לתת שיעור בדרגת הריכוך, וכמו במתכות שתלוי בהתכת המתכת. [ולא מסתבר, שמאב"ד הוא רק סימן לדרגת הריכוך].

ויש ליישב שאף שעצם המלאכה גם באוכלים הוא "ריכוך והפרדת חלקים" או "שינוי צורת החומר", מכל מקום אין לחייבו אלא כשהוא לצורך האדם ותועלתו, כל דבר לפי עניינו, שבמאכל הוא בראוי לאכילה, ובמים שראוי לרחיצה [כדמשמע ברמב"ם- "כדי לרחוץ בהן אבר קטן"], ובסממנים כדי שיהיו ראויים לצבוע בהם, ובמתכות בכדי שיוכלו לעשות מהם כלים. [ולכאורה טעם הדבר אפשר לומר משום דבעינן "מלאכת מחשבת"- מלאכה חשובה, וכמו שפטרנו מקלקל מטעם זה, אמנם אם משום כך נראה שהיה צריך לאסור מדרבנן כמו במקלקל. וצריך לומר שבעינן דומיא דמשכן שהיה לצורך ולתועלת³, וזה נכנס לעצם גדר המלאכה⁴].

שיטת היראים בגדר המלאכה

הטור בסימן ש"ח הביא שיטת היראים רע"ד- "וכתב ה"ר אליעזר ממיץ אף על גב שאין בישול אחר בישול בדבר יבש בדבר שנאפה או נצלה יש בו משום בישול אם בישלו אחר כך במשקים, ואסור ליתן פת אפילו לתוך כלי שני שהיד סולדת בו". [ובגוף דברי היראים מבואר שהוא מן התורה שכתב "וחושש אני לו מסקילה וחסאת"].

ונראה בדעתו, שסבר כהרמב"ם שהגדר הוא "שינוי צורת החומר" וסבר שאף שינוי בטעמו של הדבר ולא בצורתו [כגון ריכוך או קישוץ] גם כן נחשב שינוי החומר, לחייב משום מבשל.

[ולכאורה היה אפשר לומר גדר שלישי, בדעת הרמב"ם והיראים והוא-

1. וזה מדויק מלשון הגאונים שכתבו שדבר "מקושר ויבש" על ידי הבישול "מתפתחין ורכין".

2. וכן משמע מלשון דרשות הר"ן שיובא בהערה להלן, שכתב על חימום מים- ש"חלחלו ודקדקו חלקיהם".

3. כעין זה כתב בקרית ספר להמב"ט שבת פרק ט'- "המבשל על האור דבר המבושל כל צרכו או דבר שאין צריך בישול כלל פטור מדאורייתא דסממני המשכן הוי דבר הצריך בישול לצבוע ולא הוו מבשלי ליה אלא כל צרכיה".

4. וכעין זה מצאנו בתוספות שבת ע"ג- "נראה דאפילו לר' יהודה דמחייב מלאכה שאינה צריכה לגופה בעינן צריך לעצים [ובלא זה אינו מתחייב] דלא מיקרי בעצים קוצר אלא בענין זה, מידי דהוה אקורע על מנת לתפור ומוחק על מנת לכתוב וכדאמר רבי יוחנן לקמן בפ' חבית (דף קמה.) אחד כבשים ואחד שלקות שסחטן לגופן מותר למימיהן חייב חטאת ואמאי שרי לגופן ליהוי כמלאכה שאינה צריכה לגופה אלא טעמא לפי שאין דרך דישה בכך"